

עברית קדומה ועברית בתימינו — לשון אחת?

רב שיח עם הפרופסורים איתמר אבן-זהר, עוזי אורנן, עלי איתן, אליעזר רובינשטיין. מנחה — אסא כשר

ושינויים עמוקים עד ללא הכר: כלום יוכל ילד ישראלי בעוד 300 שנה לעיין בספרים שנכתבו בימינו ולהבין את תוכנם? ואם אין ללשון חיה מנוס מהשתנות מתמדת, האם היא מתפתחת בכיוון הרצוי והאם ניתן לבוון את התפתחותה?

על שאלות אלה ואחרות מתדיינים ארבעה בלשנים: פרופ' אליעזר רובינשטיין, פרופ' עלי איתן, פרופ' עוזי אורנן ופרופ' איתמר אבן-זהר, בהנחייתו של פרופ' אסא כשר.

אם יתנו לילד ישראלי חרס עברי בן אלפי שנים, יש להניח שלא יתקשה לקרוא את הכתובת החרוטה עליו ואף להבין, במידה זאת או אחרת, את תוכנה. עובדה מופלאה זאת מוחזקת אצל רבים כעדות חותכת לייחודה של השפה העברית בקרב לשונות העמים. יש המסבירים את השתמרותה ורציפותה של השפה העברית בכך, שחדלה לתקופה ארוכה להיות שפה חיה ונותרה חנוטה בטכסטום כתובים, שמורה ומוגנת מפגעי השימוש היום-יומיים. אך אם כך הוא הדבר, השבתה לחיק הלשונות החיות עשויה לחולל בה תמורות

מדבר, לבין מה שנוקד מאות רבות בשנים אחריו. אם נשווה את המשפט הנשמע כיום מפינו לזה של איש המקרא, כפי שהוא עולה מתוך שחזוריהם של הבלשנים, נגיע למסקנה, שאך בקושי רב היה איש החי בתוכנו מסוגל לעמוד בשיחה עם איש שחי באפק הקדומה. תנועות התקצרו, תנועות נעלמו ותנועות ועיצורים נשתנו, עד שצורה מלשונו נתרקה כמעט בלי הכר מהצורה ממנה יצאה. עקב השינויים בצורה גם חלו שינויים במשמעות, שכן הברלי משמעות בין צורות נטשטשו

וגדול ההבדל במילון. נכון הדבר שרוב המילים המקראיות שגורות בפינו, אך כמה גדול ההבדל בשימוש במילים. לעתים קרובות חש המדבר בהבדל במשמעות והוא מסתייע בספרי עזר בבקשו לעמוד על שיעורו של הכתוב, אך לעתים קרובות אין אנו עומדים על השוני ואנו תולים במילים מקראיות מה שאין בהן, וזאת על-פי מה שאנו רגילים לתלות בהן כיום.

אין ספק בכך, שקשה יותר היה מצבו של איש אפק הקדומה, לו נקלע לתוכנו. הוא היה שומע פינו בליל מזור של שימושי לשון, שחלקם מוכר לו למדי וחלקם כאילו

מערכת הזמנים של לשוננו אנו שונה לחלוטין ממערכת הזמנים בעברית המקראית. ואין השוני מתמצה בענין המכונה וו ההיפוך: במקום שנאמר "דיברתי" ייאמר "ואדבר". כוונתנו להבדלים רבים וגדולים ביחס שבין צורת הפועל לבין המשמעות הנתלית בו באשר לזמן. וכך צורת "לקח" (במקום "ויקח") עשויה להתפרש בלשון המקרא כמכוונת לעבר שקדם לעבר אחר. צורה המכונה בפינו בצורת עתיד כ"יעזוב" תתפרש בלשון המקרא גם כעתיד, כבלשון-נו, אך היא תתפרש גם בהוראת "דרכו לעזוב" או "היה רגיל לעזוב". צירופים כ"אז ישיר משה" ו"בטרם אצא", צירופים שבהם באה צורה הנתפסת כיום כצורת עתיד בהוראת עבר, זרים לדובר העברית כיום. הצטברות כל ההבדלים באשר לסימן הזמן יוצרת שוני לשוני גדול, החורג מדברים שרק בלשנים חשים בהם ורושמים בדקדו-קיהם.

וגדול ההבדל בפונולוגיה. אין כאן עניין של היגוי גרידא, לפנינו תופעות מרכזיות בדקדוק. לעניין זה עלינו להבדיל בין לשונו של איש המקרא ממש, מה שהיינו שומעים מפיו של משה רבנו אילו שמענו אותו

מנחה: אתם זוכרים בוודאי מדרש מפורסם על משה רבנו שהגיע לבית המדרש של התנאים, הקשיב לשיחה ולא נרגע עד ששמע את שמו. בקשר לנושא דיונו, תמהני האם בכלל היה מבין מילה ממה שנאמר שם? כלומר, אם היה מזדמן לקרבתנו מישהו שהיה מדבר בלשון המקרא, כמו ישעיהו הנביא, או מישהו מימי המשנה, שמדבר כמו יהודה הנשיא, האם היה מבין אותנו והאם אנחנו היינו מבינים אותו?

רובינשטיין: השאלה היא — מהי לשון אחת, במילים אחרות: מהי מידת הקירבה בין שתי לשונות המצדיקה ראייתן כלשון אחת. אם לשונו של א' ולשונו של ב' הן לשון אחת, רק אם הן שוות בכל מרכיביהן ובכל חוקיהן, בוודאי אין לשונו של איש המקרא ולשוני אני לשון אחת.

הלשון המקראית — ואולי מוטב לומר, הלשונות המקראיות, שכן המופיע במקרא הוא הד לשימוש הלשוני בתקופה ארוכה מאד במקומות שונים — שונה מלשוני בדקדוק ובמילון: ההבדל הוא בתחביר, במורפולוגיה, בפונולוגיה ובאוצר המילים. נדגים דברינו בדברים ידועים:

לקוח מעולם לשוני אחר. אדגים דברי דוגמא אחת. שני המשפטים הבאים אזכרים לנו:

ואצו אותו לבוא לביתו
צויתי עליו שיכנס לביתו

משפטים כמשפט הראשון רווחים בלשון המקרא: פעלים שונים מושלמים בשם עצם ובצורת מקור. מבנה תחבירי זה רווח אף בלשוננו. רווחים בלשוננו משפטים כ"שכנע-תי את אחי לבוא אלי". ואין אני עוסק כאן בדברים שבהם המשפט הראשון שונה ממשפט מקביל לו בלשוננו: משמעות הפועל "בא" והשימוש בצורה "ואצו". בעניין המבנה התחבירי הזה אנחנו יורשיה של הלשון המקראית. המשפט השני, שבו בא במקום צורת מקור משפט מושאי: "שיכנס לביתו" במקום "להיכנס לביתו", רווח מאד בלשוננו, אך הוא זר לחלוטין ללשון המקרא (אם כי הוא מופיע מעט בספרים המאוחרים, שהם על גבול הלשון הבתר מקראית). בכך אנחנו יורשיה של לשון חז"ל.

כללו של דבר, בהיותנו יורשיה של העברית המקראית אנחנו מצליחים לגלות במקרא תופעות לשון מקבילות ללשוננו, אך איש המקרא לא היה מצליח לעתים קרובות לגלות בעברית את לשונו הוא, שכן הוא היה עומד לעתים קרובות מול דברים שאין להם אח בלשוננו.

ובכן, האם לשונו של משה רבנו ולשונונו אנו לשון אחת הן? כל המתבונן בשפע ההבדלים בעצם, יטה להשיב, ששני יערות לפנינו.

אבל אפשר להשיב גם תשובה אחרת. תשובה זו עשויה להישען על האינטואיציה שלנו ועל שיפוט פחות מתוחכם. איש ברחוב אינו זקוק לספרי דקדוק משווה כדי להגיע למסקנה, שאין האנגלית והעברית לשון אחת. הוא מגיע למסקנה זאת, כשמתברר לו שמכוח ידיעת העברית על צורותיה וחוקיה אין הוא מגיע להבנת דברים באנגלית. והנה עובדה היא, שילד היודע עברית של ימינו היטב מבין הבנה לא רעה טקסט פרוזאי מתקופת המקרא. ההבדלים בלשון יגרמו פה ושם הבנה לקויה או אף אי-הבנה, אך תחושתו של הילד הקורא היא שהוא עומד על התוכן לא רע, וזאת מכוח היותו דובר עברית. בלי ספק, שיפוט זה נשען על סיכום השווה והשווה בין לשוננו ובין לשון המקרא. מכל מקום, מידת ההבנה שיגלה ילד בטקסט מקראי תצדיק קביעה מקובלת ברחוב: ראו פלא, היהודים מדברים אלפי שנים אותה לשון!

ובכן, אם שואל אתה, אסא, אם לשוננו ולשונו של משה רבנו הן לשון אחת, אפשר להשיב שהן בהחלט לא לשון אחת, אך מידת הקירבה ביניהן היא כה גדולה עד שדובר עברית ייטה להעריכן כלשון אחת, וזאת בעיקר כשהוא משווה את ההבדל בין לשונו ולשון המקרא, להבדל בין לשונו ולשון 'אחרת', כאנגלית ופולנית... וארמית.

אורנן: אני הייתי אומר שכל דיון בשאלה המיוחדת של העברית הוא דיון מטעה,

פרופ' אסא כשר

משום שאתה צריך לראות מה קורה בכלל בשפות. למשל, אותה שאלה תוכל להיות האם גרמנית שלפני 300 שנה היא הגרמנית של היום. כשם שנשיב על השאלה הזאת ביחס לגרמנית, בין לחיוב ובין לשלילה, כך נוכל להשיב על העברית. אוי לנו לולא זה היה כך, משום שאם לשוננו חיה, ברור שהיא משתנית, ועצם השינוי הזה איננו דבר מפתיע. אני גם אינני בטוח במה שאמר אליעזר. ספק אם כל כך ספונטני וכל-כך פשוט הוא לבן-דורנו להבין את המקרא ויתכן שאנו מבינים את המקרא מכיוון שזה חלק מהלימודים שהילדים לומדים, והסיפורים העזים של המקרא משאירים עליהם רושם כביר. אמנם חל אצלם משבר גדול כשאוסרים עליהם, למעשה, לכתוב בלשון המקרא. ילדים עד כחה ה' או ו' כותבים הרבה מאד ביוז' ההיפוך, כי אם ו' ההיפוך כשרה לקריאה מדוע תהיה פטולה לכתיבה.

שמעתי סיפור שגם בעבודה סמינריונית באוניברסיטה כתבה פעם תלמידה על אחאב ואיובל ובדבריה נכלל גם המשפט "ותצפץ איובל על אחאב". ברור שלשון המקרא חיה בתוכנו משום שהיא חלק מהלימוד שלנו. על-כל-פנים לשון המקרא ודאי תורמת תרומה נכבדה מאד ליכולת הקריאה שלנו, והייתי רוצה שזה יימשך, זאת אומרת, שהלימוד של ילדינו כלול פרקים הנוגעים לכל תקופות הלשון וככל שנכיר בשוני שבין התקופות, וככל שנכיר כי הלשון אשר בפנינו היא אחרת, בכל זאת נכיר גם שיש בה אחדות מתחילתה ועד ימינו.

על פרק אחד רוצה אני לטעון טענה מיוחדת: אני סבור שתורת ההגה שלנו — במונח הפונולוגי, התיאורטי, ולא במונח הביצועי — אנחנו לא שינינו בה דבר וחצי דבר, ומבחינה פונולוגית העברית, לאורך כל תקופותיה, היא אותה הלשון בדיוק. היא מתבצעת, כמוכן, בביצועים שונים, ואין בכך כל פלא. הרי גם אותה עברית שלנו גם היא נהגית בהיגויים שונים. אבל אני סבור שזהו

מצב הנמשך מקדמא דנא. ברגע שיש לנו טקסט עברי כתוב, הרי הוא כתוב על-פי תורת ההגה האחת שאנו מכירים.

מנחה: אני מניח שלא יהיו חולקים על כך שהעברית בתור שפה היסטורית מתפתחת כשם שכל שפה אחרת שהיתה לה היסטוריה התפתחה. אבל אני רוצה לשאול את הבאים בתור, דווקא משום שזה מוסכם עלינו: האם אין בכל זאת משהו מיוחד מבחינת ההתפתחות של השפה העברית, שמקשה להסתכל עליה כעל שפה מתפתחת בין כל שאר השפות המתפתחות? אזכיר לכם מה מספר יהודה עמיחי שעגנון אמר לו: העברית היא לא כמו הגרמנית, "היא שפה עקשנית ואיננה נכנעת בקלות". למה היתה הכוונה? אולי הכוונה היתה לכך שהמקומות מהם אתה שואב חלק ניכר מן הביטויים שלך הם טקסטים. אולי אני, שנולדתי בתוך העברית, איני מרגיש בזה, אבל מי ששפת אמו לא היתה עברית והוא שאב מלוא חופניים וכמעט תמיד מן הטקסטים, הרי כל מילה בעברית משכה אחריה אסוציאציות ספרותיות; קשה לה-שתמש במילים בצורה שתהיה משוחררת מהזנב העקשני, הספרתי או הדתי; זה זנב שקשה להכניעו. לכן השאלה שאני מפנה עכשיו היא, האם העברית היא ככל שפה אחרת מבחינת התפתחותה במהלך הדורות?

איתן: קודם כל למימרה של עגנון: בלי ספק התכוון ללשון עצמו במיוחד, ולא לעברית שלנו. ולשאלה העקרית: העברית בכמה תכונות אינה דומה ללשונות אחרות, וזה שייך לשאלה שאנו עוסקים בה. יש צדדים שהעברית שלנו קרובה בהם יותר לעברית העתיקה מאשר בצדדים אחרים, כגון תצורת המילה העברית. יש לנו משקל בשם ובניין בפועל. תכונה זו מיוחדת לעברית לעומת הרבה לשונות אחרות, וזו לא נשתנתה. המונח המחודש מחשב, למשל, גם משה רבנו היה יכול להבין אותו, כמו שדובר עברית מבין אותו היום על יסוד ידיעתו, שיש כאן שורש ויש כאן משקל שהוכנס בו שורש. זאת תכונה חשובה מאד בעברית ובלשונות קרובות לה, והיא מתקיימת מימי קדם ועד ימינו. וכפי שכבר שמענו, גם המערכת הפונולוגית לא נשתנתה בעיקרה, כלומר המערכת של יחידות הלשון המינימליות והיחסים ביניהן מתקיימת בעיקרה עד היום הזה. מה שנשתנה ביותר הוא בעיני התחביר, אך גם כאן יש שלבי שינוי. אין קפיצה פתאומית מן העברית המקראית, שגם בה יש שכבות, אלא הייתה התפתחות. אחר תקופת המקרא באו תקופת חז"ל, ימי הביניים וכו'.

אבן זהר: הלשון היא מכלול כל כך הטרוגני, שקל יחסית להיתפס לאספקט אחד ולבנות עליו טיעון. אבל זו דרך טיפול לא נאותה לכל הדעות. לכן, יש להבין את המכלול בשלם שבו מקיימים החלקים יחסים הדדיים, ולא לדבר על תופעות מבודדות. למשל, מהי התפתחות טבעית של לשון? האם הלשון העברית התפתחותה הייתה לא טבעית ביחס ללשונות אחרות? אנו רואים

בעברית רציפות היסטורית מדהימה: חפרו בארמה בתוניס או בעיר מסילה (מארסיי) שבצרפת ומצאו כתובות שהן מובנות לנו כמעט בקריאה ראשונה, אחרי שפוענחו האותיות שלהם, אף-על-פי שלא ברור לנו איך ביטאו אותן. זוהי תופעה לא שכיחה יחסית. כאשר חפרו הדנים בארמה בדרום שלוויג ומצאו כתובת על קרן, שהפכה אחר כך להיות "מפורסמת", התגלע ריב בין הדנים לגרמנים אם זוהי כתובת בדנית או בגרמנית, ועדיין הם חלוקים בעניין זה. אבל שום דני ושום גרמני בן ימינו אינו מסוגל להבין בלי תרגום מה כתוב בכתובת. בלי ספק, תופעה זו לא היתה אפשרית לולא העובדה שהעברית גיבשה את סטנדרטים ודגמי-כתיבה בשלב מוקדם, ודווקא העובדה שחדלה להיות מדוברת איפשרה את שימורם. שהרי, בתוך קיומה של העברית כלשון דיבור, הפך הסטנדרט הכתוב בשלב מסוים — בימי בית שני ועד סוף תקופת המישנה — **למובן רק חלקית**. לא רק תינוקות של בית רבן, כלומר: ילדי בית-הספר, אלא גם תלמידי-חכמים צריכים היו הסבר למילים (מהי עוגה? מהו מטאטא?).

ואפילו מילים ליטורגיות כמו "מלאך" או "אלוהים" הוחלפו ב"אנגלוס" וב"קיריוס" בשפה המדוברת. כלומר: "הרציפות ההיסטורית" איננה נכונה לגבי כל הדורות. יתר-על-כן: הישראלי בן זמננו יתקשה יותר בהבנת העברית של ימי-הביניים מאשר בהבנת מצבת מישע. זהו פרי אידאולוגיה הנעוצה בתקופת ההשכלה, ואי-אפשר להתעלם מכך ש"המובנות" המיידית-לכאורה של ספר שמואל היא תוצאה מהחלטה מכוונת זו להעדיף את המורפולוגיה והלקסיקון של לשון המקרא על-פני אלה של תקופות מאוחרות יותר. השתמרות העברית, והמובנות של שילוב כמה קדומים היא אפוא תוצאה של שילוב כמה גורמים: נורמה של שימור תרבותי, היעלמות לשון הדיבור, אידאולוגיה מכוונת של העדפת הלשון הקדומה, אף סיבה אחת מאלה לא הייתה מספיקה, לבדה, להסבר.

הנה, תופעה דומה קיימת באיסלנד, שבה נקראות הסאגות העתיקות ומובנות לכל ילד, בלי שהאיסלנדים פסקה להיות לשון דיבור. אין כאן תופעה של מובנות אוטומאטית, אלא נורמה של נכונות-ללימוד, התרגלות לרעיון ש"צריך להבין", המסתמכת על האמונה ש"בעצם לא צריך להיות כל קושי להבין". רק כך אפשר להבין את היחסים הלשוניים בין דנים לשבדים, שבעצם אינם מבינים כלל זה את זה לפני שהם מוכנים לעשות מאמץ לימודי די רציני.

בדיעבד, אחרי שהאמץ נעשה, הם מייחסים את ההבנה ל"דמיון בין השפות". אבל כל מי שנאלץ ללמוד כוז שבדית או דנית למד על בשרו שאין לו שום יכולת להבין את השפה האחרת כשהיא מדוברת (טקסט כתוב מאפשר פיענוח יחסית קל יותר). טענתי היא, בעצם, כזאת: ה"רציפות" וה"מובנות" של העברית לדורותיה, אחרי שנודדה בתכונות שנשארו קבועות, היא בעיקר תופעה של הסכם (הרגל) תרבותי ולא תופעה "לשונית". היא גם תופעה

פרופ' איתמר אבן-זהר

בדיעבד, המאפיינת את דורנו, אבל לא בהכרח כל שלב קודם של העברית ביחס לכל שלב קודם אחר ("דיאכרוניה"). לפיכך, טעות היא לחשוב, שהעברית לא עברה תהליכי שינוי, בחלקם מרחיקי לכת, במרוצת הדורות: למרות העובדה שהייתה לשון כתב בלבד ודבוקה למקורות הקדומים הכתובים. למשל, אי-אפשר להתעלם מהאי-נטרפונציות (התערבויות) המתמידות של העברית הכתובה עם הלשונות הסובבות אותה: ערבית, יוונית, ספרדית, איטלקית, יידיש, רוסית וכו'. המגעים האלה הכניסו לעברית לא רק מילים לועזיות או תצורות לועזיות, אלא דרכי ביטוי שלא היו בה קודם לכן, וככל שהתרחקה מהאיזור שלנו בן יצר המגע שינויים במבנה הלשון. תרשו לי רק קפיצה אחת לסוף המאה ה-19. נכון שכאשר לוקחים טקסט כמו של מנדלי, כל מילה ומילה שבו היא עברית בפני עצמה, אבל סך הכל של המשפט של מנדלי איננו בנוי על-פי איזה שהוא מודל מוכר או מבוסס, שאפשר לקרוא לו "עברית של המקורות", מפני שהמבנה האינטונציוני-ריתמי שלו וסדר המילים, בעיקר בדיאלוגים, בנוי על לשון אחרת: יידיש או לשון סלאבית. למעשה, העברית של מנדלי הייתה בראש ובראשונה מובנת לאותם אנשים שידעו יידיש, וההישג שלו כמהפכן בלשון-הספרות העברית מובן כהחלפת "המלאכותיות" של לשון ההשכלה בטבעיות כאילו של לשון חיה. מה פירוש "טבעיות" של לשון חיה? ריתמוס, אינטונציה ותחביר של לשון שהיתה נחשבת כמדוברת. האם זאת עברית או לא עברית? אנו יודעים שאחרי מנדלי באו ברנר, גנסין ושלונסקי וחלק מהעברית הישראלית שלנו בנויה על סינטגמות מסוג זה שהנהיג מנדלי, צירופים כבולים או חלקי משפטים מוכנים עם מבנה אינטונציוני-ריתמי. לפי המחקרים שלי, כ-30 או 50 שנה בספרות העברית בנויות על המודל הרוסי ובכלל זה לשון הספרות. ובכן, זו עברית או לא? אין מקום לטעון "זו אינה עברית" מפני

שזו תופעה רגילה בהרבה לשונות, וכבר היו כמוה גם בעברית בהיותה "חיה". אגב, בגלל השתמרותה, צריך לומר שלמרות המגעים נשארו בעברית כמה וכמה תכונות יסוד ברורות, בניגוד ללשונות שמיות אחרות, כמו הארמית המודרנית ("אשורית"), שאיבדה אותם. למשל, אליעזר רובינשטיין הביא את דוגמת הבניינים. בארמית מודרנית אין בניינים ומבנה הפועל השתנה. האם היא חדלה להיות "שפה שמית"?

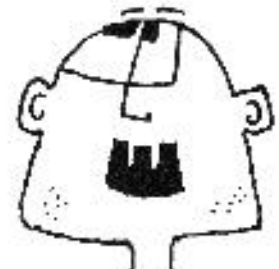
מנחה: אני מבקש שתבהיר נקודה מעניינת: האם אתה טוען שלא היתה בעברית מה שנקראת בפי העם "תחייה", הקשורה בבן יהודה ובמאורעות מסויימים בתולדות היישוב העברי בארץ ישראל, שלפי המקובל בציבור לא היה לה אח ורע בשפה אחרת?

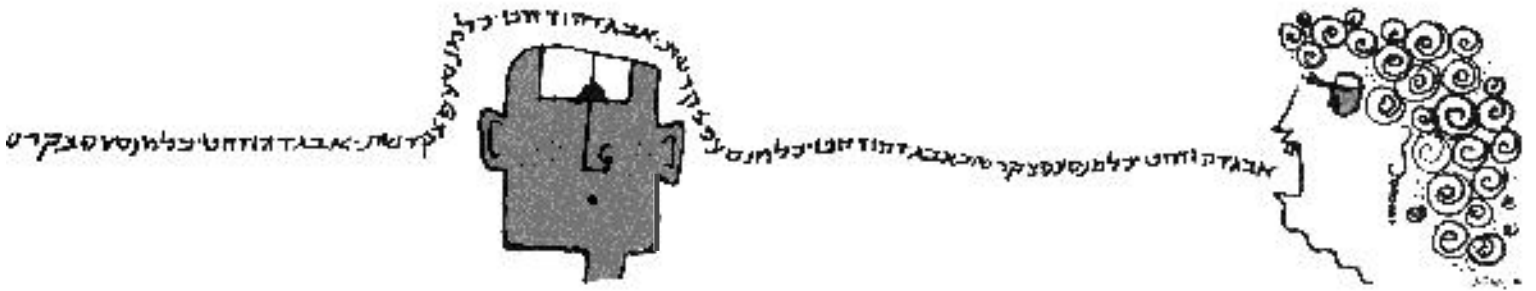
אבן זהר: בוודאי היה משהו מיוחד בשימוש המחודש בעברית כלשון מדוברת בעת החדשה, אין ספק. אבל הדבר התרחש על כצורה האגדית המתוארת בספרים על אליעזר בן יהודה, ובוודאי שאי-אפשר לראותו כנטילת "לשון מתה" והחזרתה לקדמותה. כאמור, **האפשרויות** להשתמש בעברית בעולם המודרני גובשו במאה ה-19; אידאולוגיה והגירה מאסיבית לארץ-ישראל וזמנו את היכולת המעשית לממש אפשרויות אלה. אבל הן התהליך הסוציו-לשוני והן התוצאה, מרגע שהתחילו, אינם בשום אופן אחד ויחיד, כלומר: כאילו חסרי אח ורע בלשונות אחרות. להיפך, התהליך היה זהה לחלוטין לכל התהליך הידוע לנו בכל מקום בעולם של הפיכת לשון כתב ללשון דיבור.

באופן ספציפי, אם להיכנס ל"דקויות", הוא היה זהה לתהליך של הפיכת "לינגוה פראנקה", אחרי שנקבעה כבר כלשון כתב, ללשון דיבור "טבעית" מלידה ("לשון אם") של דור חדש.

תהליך כזה התחיל באירופה בערך מן המאה ה-18, והוא מתרחש כעת לנגד עינינו בארצות המתפתחות. אבל אפילו באירופה לא ברור אם התהליך הוא סופי. לפני דור אחד, 50% עד 60% מהעם הדני לא דיברו "דנית"; לפני 60 שנה, רוב אוכלוסיית שבדיה לא דיברה "שבדית". הם דיברו בדיאלקטים שונים, שמבחינה בלשנית יכול היית לציין אותם לא כחלק מרצף, לא כישויות נפרדות. 30% עד 40% הנותרים דיברו וריאנטים קרובים יותר ללשון הכתב. לגבי, הלשון השבדית היא דוגמא טובה, כי היה בשבדיה תהליך של צנטרליזאציה ניכרת בתחום הלשוני. אבל בגלל בתי-ספר, הטלביזיה וכד' עברו רוב הדוברים לדבר את לשון הכתב. אבל בגרמניה, שעליה חשבו שתהליך כזה עומד להתרחש בה וכאילו נתחזק אחרי מלחמת העולם השנייה, רואים היום רגרסיה.

רובינשטיין: עלי לחלוק במשהו על איתמר. ייתכן מאד שתופעות דומות יש להן אח ורע בלשונות אחרות, אבל אי-אפשר להתעלם ממשקלם המצטבר של הדברים. דובר האנגלת כיום אינו מסוגל להבין את צ'וסר באותה מידה שדובר העברית של ימינו מסוגל להבין פרק בספר שמואל.

אבן זהר: כפי שאמרתי, דובר האיסלנדי דווקא מבין טקסט מלפני 1000 שנה, ולעומת זאת, ישראלי יתקשה להבין טקסט עברי של הפיוט של ימי הביניים, אבל יבין את המקרא. כאמור, שתי התופעות הן בעיקרן פרי של הרגלים תרבותיים ולא דווקא של מצב הלשון כשלעצמו (אם כי בוודאי מצב הלשון הקל על השימוש במידה רבה).

רובינשטיין: קרה כאן דבר השונה ממה שקרה במקומות אחרים. אתן לכך דוגמא: שמואל א', פרק א', נכתב לפני אלפי שנים. יש בו תופעות לשון מרובות שאינן בלשון ימינו. יש בו תופעות לשון המתפרשות כיום אחרת מכפי שהתפרשו בתקופת המקרא: בפסוק "ויהי היום ויזבח אלקנה ונתן לפנינה ... מנות ולחנה יתן מנה אחת אפיס", כל צורות הפועל מתפקדות מבחינת שימוש הזמנים אחרת מתפקוד פעלים כיום. בוודאי יש לתלות בצורות "ונתן", "יתן", בפסוק זה הוראות השונות לחלוטין ממה שייתלה בצורות כאלה בלשוננו אנו. הקורא המורגל בלשוננו ואיננו טורח ללמוד עברית מקר-אית כלשון נבדלת מלשוננו, לא יעמוד על כך שבפרקנו מצויים אנו בשני מישורי זמן: מה שקרה ביום מסויים במקדש בשילה ומה שהיה הנוהג בימים ההם בשילה. ואם-כך, מותר לומר שדובר לשוננו לא יעמוד על שיעורו של הכתוב בגלל הבדלים בין לשונו לבין לשון המקרא. אבל עם זאת אסור להתעלם מכך שילד בתוכנו מסוגל לרוץ בטקסט זה ולעמוד על תוכנו באותה מידה המצדיקה קביעה, שהוא מסוגל בהחלט לקרוא טקסט מקראי. יכולת זאת היא תופעה יחידה במינה. לכך, כך נראה לי, אין אח במקומות אחרים. ולא אחדש דבר אם אחזור על ההסברים לתופעה מיוחדת זאת. לשון המקרא חדלה בזמן מסויים לשמש לשון חיים. היא חדלה להתפתח התפתחות נורמלית, והפכה להיות לשון קודש. לו התפתחה לשון המקרא התפתחות נורמלית והיו חלים בה השינויים הקורים בלשון חיה, ואנחנו היינו משתמשים כיום בתולדותיהם של השינויים הללו, לא היינו שונים בכך מאומות אחרות, והפרוזה הפשוטה ביותר בתנ"ך הייתה לנו כספר חתום. הסיבה לכך שילד מסוגל כיום לקרוא מה שנכתב לפני אלפי שנים, אינה רק בכך שמורתו טורחת הרבה בפירוש הדברים, אלא בכך שתחיית לשוננו היא כזאת שחזרנו אל מציאות לשונית חנוטה.

אבן זהר: לאו דווקא! בעברית השתמשו אפילו לכתוב חוזים, לשכירת חדרים ולמגוון רחב של תעודות הקשורות בחיי היום-יום.

רובינשטיין: לפיכך אני מסכים עם עוזי, שהדבר הנורמלי הוא ששפה משתנה. ולפיכך אני משוכנע, שאלו שיבואו אחרינו בעוד מאות בשנים יבינו את דברינו המוקלטים כאן ועכשיו בקושי רב. דבר זה יקרה בגלל השינויים שיחולו בלשוננו עקב היותה לשון חיה. לשון מתה נחה על מקומה בשלום ושן הזמן אינה פוגעת בה. לשון חיה משתנה גם אם טורחים הרבה בשמירה עליה לכל תשתנה.

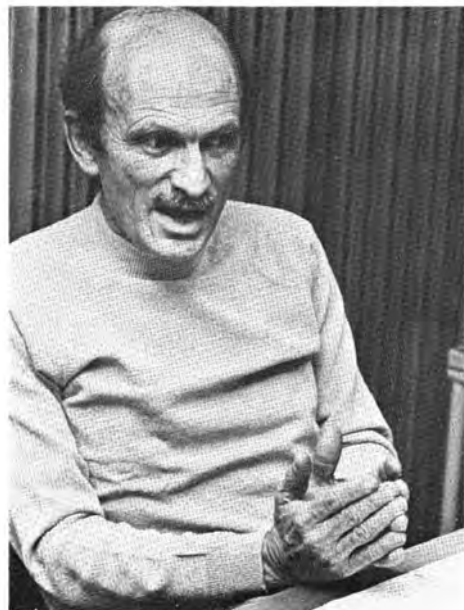
אורנן: קודם כל ביחס לתחייה. איתמר, אתה קשרת את מנדלי בתחייה ואני יודע שמקובל לומר ככה.

אבן זהר: לא. לא קשרתי אותו לתחייה. נתתי אותו כדוגמא לעברית של סוף המאה ה-19, שבלעדיה לא היה לתחייה סטוק של אופציות.

אורנן: אס-כך, מנדלי אינו שייך לתחייה. אני שמח לשמוע זאת מפיו, משום שגם אני אינני חושב כך. לא זוהי תחיית העברית. מנדלי כתב עברית ולפניו כתב רנ"ק עברית ולפני זה הי ספורי חסידים באשכנז שנכתבו עברית, וכל אחד מהם עשה את מלאכתו בדרך שעשה. גם רש"י כתב עברית. זאת איננה התחייה. פה היה המשך, או כפי שאתה אומר, היתה מסורת של כתיבה בעברית במשך כל השנים שהעברית לא היתה מדוברת. הנוהג הזה, מבנה עולם שאדם מדבר בו בשפה אחת וכותב בשפה אחרת, שיש לו שפת תרבות נפרדת משפת הדיבור — זהו עולם שנמשך דורות בשנים באירופה, כשכתבו לטינית ולמדו לטינית, אבל דיברו בשפות אחרות, שאותן לא נהגו לכתוב.

בכל התקופה הזאת שהעברית היתה בה שפה נכתבת, מי שכתב עברית היתה לו שפה אחרת בפיו, שפה רחוקה שאינה דומה כלל לעברית, ולכן לא היתה אז תחייה. היו סופרים מוצלחים יותר ומוצלחים פחות, ויתכן שמנדלי היה המוצלח שבהם. אבל אין לזה כל קשר עם תחיית העברית. תחיית העברית פירושה המעבר למצב חברתי אחר, שבו שפה אחת בלבד, היא העברית, משמשת את בני החברה לצורכי כתיבה, קריאה ודיבור. ואם אין זו תמיד השפה העיקרית היחידה, הרי זו תמיד השפה העיקרית שלהם. זה נקרא "תחיית העברית" וזהו תהליך חברתי בעיקרו ולא לשוני. כלומר, הוא כרוך בלשון, אבל קודם כל זוהי בעיה חברתית. וכדי לא למנוע כבוד מבעליו, מעבר זה, או תחייה זו, נעשה על-ידי קבוצה

ביומן קצין אורנן

של בני אדם שהחליטו לדבר עברית עם ילדיהם. כיוון שהתחילו לדבר עם ילדיהם עברית, לילדים היתה העברית השפה הראשונה והעיקרית ולעתים קרובות גם השפה היחידה. וכאשר ילדים אלה גדלו, התגלה שזוהי שפתם, שפת החברה הצעיר-רה, שהיתה אז אמנם צעירה מבחינה מספרית. כשחברה זאת גדלה, היא קלטה אל תוכה את כל האחרים. זאת תחיית העברית ולא אחרת.

ועכשיו, אני רוצה לפרש מדוע ספר המקרא כל כך נח לנו לקריאה ומדוע הדבר הזה כל כך קרוב לנו וללבנו. תחיית העברית היתה מלווה אידאולוגיה. והאידאולוגיה היתה שאנחנו ממשיכיהם של אבותינו שחיו בא"י, וכיוון שהם תפסו את התנ"ך כספר העיקרי המתאר את חיי אבותינו, הם ראו אותו כספר הלימוד המרכזי והשתדלו לדבר קרוב ללשון האבות ככל האפשר. זה התבטא במידה רבה באוצר המילים ובצורת המי-לים.

ואשר לתחביר, הרי להוציא סטיות מסויי-מות בכל מיני תקופות של הלשון, הדברים המרכזיים של התחביר נשארו: יש לנו התאם בין נושא ונשוא במין ובמספר, יש לנו הזמן היחסי בעברית ולא הזמן התלוי בפועל הקודם. כלומר, הזמן אינו תלוי צורנית בפועל הקודם, אלא תלוי בו מבחינת התוכן. למשל, הבינוני משתמע לפי זמנו של הפועל הקודם, כגון "ראיתי אותו יושב" או "אני אראה אותו יושב", בשני המקרים אתה מוצא "יושב" ואתה מפרש את הבינוני הזה פעם על דרך העבר, משום שהפועל הראשי היה בעבר, ובפעם על דרך העתיד. זאת לעומת שפות אחרות שיש בהם מה שנקרא באנגלית השתלשלות הזמנים: כיוון שהתח-לת להשתמש בעבר עליך להמשיך בעבר, כלומר השתלשלות מורפולוגית ולא תוכ-נית. דבר אחר, ההתאם בין לוואי-תואר ובין שם, הרי זה לאורך כל תקופות הלשון העברית! או ההתאם של היידוע, אעפ"י שהיו פה ושם סטיות מהתאם זה, למשל בלשון חכמים, ברור שבעברית החדשה חזר ההתאם לכבודו הראשון, כי העברית התחילה מנקודת העמידה של לשון המקרא. לכן, אין אתה מתפלא, למשל, שלשון המדרשים הרבה פחות מובנת לתלמידים שלנו מלשון המקרא, לפחות עד השנים האחרונות, שהחלו להרבות בהן מה שנקרא תורה שבע"פ.

אם-כן, אני חושב שבסיכום יש ויש לדבר על תחיית הלשון. תחייה זהו דבר שבשלבם ההם היה בהחלט מהפך ובהחלט שינוי, שינוי גדול שהיה מלווה אידאולוגיה. אבל מכאן ואילך השפה שפה ככל השפות. ויש בה התפתחות פנימית ואוי לנו לולא היתה. ההתפתחות הזאת ודאי יש לה הרבה מאד מקורות והרבה מאד גורמים. פעלה כאן מערכת שלמה של גורמים פנימיים של הלשון עצמה, כלומר, הלשון השתנתה בגלל מה שהיה מצוי בתוכה. למשל, אם בלשון יש סמיכות חבורה, כגון בית-האיש; סמיכות פרודה, כגון הבית של האיש; וסמיכות כפולה, כגון ביתו של האיש; הרי כל שלוש הדרכים האלה מלכתחילה עשויות להביע אותו דבר, והנה אתה רואה

לכנס עסקי שיתאבד הוודוטי כלה
נפולצקדי שניאבגדה זהו הטיילאנשע פעקדי שיתאבד הוודוטי

אבן זהר: אני חושב שאני צריך להבהיר כמה דברים, כי אולי דיברתי בתמצות יתר. אני חוזר ואומר: אינני חולק לא על מה שאמר אליעזר ולא על מה שאמר עוזי, שיש אצלנו יכולת לקרוא טקסטים עתיקים. זה דבר מופלא ביחס להרבה בשפות, וזהו רציפות מיוחדת במינה. אבל בהסבר שלי לתופעה אני קרוב יותר לעוזי מאשר לאליעזר; כלומר, זהו מצב הנובע מהכרעות תרבותיות והרגלים תרבותיים: הילד היש-ראלי מתרגל לקרוא את המקרא; אילו לא היה מתרגל לקרוא את המקרא צריך היה ללמד אותו כמו את הילד שהזכרתי מתקופת הבית השני, בנוסח "אין עוגה אלא חררה".

ברור שהילד קורא ומבין את ספר שמואל א', פרק א', מפני שלשוננו יש בה הרבה יסודות משותפים לאותו הפרק, בעיקר, כאמור, בגלל הכרעות אידאולוגיות מסויי-מות, כפי שכבר דיברנו. ובכן, אינני מכחיש שהיתה תחייה. אני מסכים שהתחייה היתה פרי החלטה חברתית-פוליטית-היסטורית, בעיקר בגלל המעבר הטריטוריאלי של אנשים לכאן וההחלטה שלהם להחיות את הלשון בדיבור. אבל הן האמצעים שבהם התמשש הדבר והן המוצר שנבע מן המימוש שלהם, אינם שונים מבחינה לשונית מהאמצעים שעמדו לרשותם של אנשים בכל מקום בעולם, כשהתחילו לדבר שפה שלא שלטו בה קודם לכן בדיבור. ובכן, היתה "תחייה" במובן זה שדיברו "עברית", והמטאפורה ההולמת אולי ביותר את המצב ההיסטורי הזה היא באמת המילה "תחייה" או "החייה". אבל שוב: (1) תהליך כזה הוא בתהליך אוניברסאלי; (2) המוצר לא היה "החייה של יצור מת", כביכול, אלא "ולד חדש" הווקא, שיש לו תכונות גנטיות רבות משותפות ל"מולידו", אבל איננו זהה לו.

מנחה: אפשר לכוון באופן מלאכותי את ההתפתחות, למשל: על יסוד זה שאנשים מחליטים שילדיהם ילמדו טקסטים מסויי-מים.

אבן זהר: התחייה היתה החלטה. אבל האנשים לא שלטו בכל מה שהשתמע מההחלטות. לסיפור האוזן, אדבר על "רמות נמוכות". למשל, האנשים לא יכלו לשלוט בדרכי המבטא שלהם. לא יכלו לסלק תופעות פונטיות: איכויות של הצליל, תכונות אינטונציוניות וריתמיות, תופעות-לוואי פונטיות. למשל, מה שקוראים בלשון הפשוטה "מבטא רוסי", "מבטא יקי" או האינטונציה של יידיש או הכפלת הברות בסופי מילים (תופעה רגילה אצל צברים, בניגוד לתכונות האחרות): השול-חאן (השולחן), הגדו-אול. הוא הדין במילות-קריאה (אינטרייקציות): אח, אוך, טראח. או: אנו צוחקים חה-חה-חה ולא הה-הה-הה, אף-על-פי שהאפשרות השנייה כאילו קרובה יותר לחיקוי צלילי של הצחוק. אבל הפריט הלשוני הזה אומץ מרוסית, כמו הפריטים האחרים מסוג זה, ולא היתה על זה שליטה. לא היתה שליטה גם על מילוי של מקומות ריקים, כו שאמר איתן קודם, בקאלקים (תרגומי שאילה) אל לשון זרה,

אבן זהר: על זה אין מחלוקת. אולי אנו חלוקים במשמעות "התחייה" ביחס למצב הלשון.

איתן: ותחייה אני קורא למה שעבר, שהביא את הלשון העברית לשינוי משימוש מצומצם להכעת כל צרכי החיים. כמובן, העברית החדשה הזאת נוצרה ביודעים, במגמה המודעת לדבר עברית עתיקה; המחיים סברו, שהצרכים החדשים אינם מחייבים תוספת רבה ושינוי עמוק, והם השתדלו ליצור לשון הרומה למה שהיה נוצר, לדעתם, בהתפתחות טבעית מימי קדם עד ימינו. אליעזר בן יהודה ואחרים ידעו את התפתחות הלשון העברית בתקופותיה השונות והשתדלו להמשיך. הניסיון הזה הצליח בקצת מקומות ובמקומות אחרים לא הצליח. אבל יש גורמים, שאינם בשליטת האדם, קצתם גורמי חוץ וקצתם השפעות של צרכי החיים, כי גם בחיפוש מעמיק ביותר במקורות לא מצאו את דרך ההבעה הדרושה ואז יצרו יש מאין, בדרך כלל על-פי דוגמא זרה, לועזית.

מנחה: אני רוצה לחתום את הדיון בהתפתחות בשאלה "ערכית". ראינו שבתולדות השפה העברית נעשו כל מיני נסיונות לכוון מעט את ההתפתחות. היו החלטות של הסתדרות המורים והחלטות של כנסים של מורים בדבר השאלה איך צריך להגות את העברית בא"י. היו החלטות של ועד הלשון בקשר לשאלה אם צריך להפריד בין ח' ל-ב' ו-כ' ל-ק' וכיו"ב.

אני רוצה לשאול: כשאתם מסתכלים על הכיוון שבו מתפתחת עכשיו השפה העברית, נניח במדינת ישראל, האם אתם יכולים לקבוע שההתפתחות היא בכיוון רצוי או לא-רצוי? אם יש בכלל טעם בשאלה הזאת, מה התשובה? ואם יש אפשרות לכוון את ההתפתחות, לפי דעתכם, האם אפשר לכוון אותה בדרך שתהיה רצויה יותר מדרכים אחרות?

פרופ' אליעזר רובינשטיין

שבביטויים מסויימים או במקרים מסויימים אנו משתמשים דווקא בסמיכות מסויימת זו ולא באחרת.

העושר הזה של הצורות המקבילות מביח לנו, לדעתי, רק עושר יותר גדול בעתיד. הוא הדין במילים הנרדפות. "שב" ו"חזר" אינן בגדר עושר השמור לרעתנו. כמה וכמה מילים שאנחנו יורשים אותם משכבות שונות של הלשון היו בתחילתן שוות-ערך וממירות זו את זו לחלוטין, ואח"כ נעשו שונות משמעות. בלשון חכמים, למשל, פסק השימוש במילה אחת והחל השימוש במילה אחרת, אבל אנחנו — לנו הכל מותר. כיוון שהכל שמור לנו אנו יכולים לגוון את הלשון שלנו ולגלות בה הבחנות דקות. היא נעשית יותר עשירה, וזה לא שימוש לרעתנו.

רובינשטיין: מי שאמר, שהעושר השמור לנו הוא לרעתנו, התכוון בוודאי לומר, שעקב העובדה שנפרשו לפנינו בדורות האחרונים שתי לשונות שונות והן משמשות אצלנו זו בצד זו וזו בתוך זו, יש בתוכנו גם התרוצצות לשונית. יש אשר ההיסטוריה המיוחדת של העברית מעניקה לנו בחירה סגנונית, עושר סגנוני, יש אשר היא מעשירה אותנו בהעניקה לנו כלים להבדיל הבדלי משמעות דקים, אבל אין להתעלם מכך שבשביל הדורות הראשונים לתחיית הלשון יש כאן גם בעיות רציניות. עצם העובדה שיש בתוכנו המעסיקים את עצמם בשאלה, האם מן הראוי להימנע מערבוב לשון המקרא ולשון חז"ל, היא עדות להתרוצצות. האם אין כאלו הטורחים לתקן את עצמם בכתיבה, כך שלא יופיעו זה בצד זה צורות שיעבוד מקראיות וחז"ליות, וזאת בצד אלו הרואים בכך לוויית-חן סגנונית? האם לא מאלפת היא העובדה שבצד משפטים רבים בפיו, שחציים מקראית וחציים חז"לית, יש מבנים שבהם אנו נמנעים לערב את שני המקורות? וכך, ניתוח כמה מאות עמודי פרוזה לא העלה אף משפט אחד שצורתו כגון: "ביקשת אותי כי יבוא אליי", משפט הדומה למשפט מלשון חז"ל במבנה התחבירי רי ויש בו מילת שיעבוד מקראית. זהו בהחלט עושר, אבל כל זמן שלא תעבור על לשוננו החדשה היסטוריה נורמלית ארוכה, תמשיך להטריד אותנו ההיסטוריה הבלתי רגילה של הלשון העברית עד כה.

בוודאי מקובלים עלינו דבריו של פרופ' איתן, שעם כל השינויים בלשוננו במשך ההיסטוריה שלנו, יש תופעות לשון מרכזי-ות המאחדות את שכבותיה של הלשון העברית והעושות אותה שונה מהרבה לשונות. קשורה בתופעה המרכזית של תצורת מילים על-ידי משקלים ושורשים התופעה של מערכת הבניינים. גם אם חלו כמשך הזמן שינויים ביחסים הסמנטיים בין הבניינים, כלומר בתפקיד הלשוני שלהם, לפנינו תופעה כה מיוחדת ללשוננו, על כל שכבותיה, בהשוואה למצוי ברוב הלשונות, עד שמתחזקת הרגשתנו שהשכבות הלשוני-ות של העברית, על אף השוני הרב שביניהן, לשון אחת הן.

איתן: אני מציע שנסכים, שהיתה תחייה של הלשון העברית.

במקום שלא היו קיימים בסטוק של הלשון העברית. באותו האופן גם לא הייתה שליטה לדוברים בעברית על המעבר לשפות אחרות באמצע משפט, כשהיה צורך בלשון של קירבה ("סגנון פמיליארי"). אם נעקוב אחר שיחה של בני דור קודם, המתחילים את המשפט בעברית וממשיכים אותו ביידיש, ברוסית או בלשונות אחרות וחוזר-רים לעברית, ונבדוק את הסגמנטים שבהם עברו ללשון אחרת, ניווכח לרעת סגמנטים אלה הם בדרך כלל רכיבים פמיליאריים שלא עמדו לרשות הדוברים בעברית, אבל היום הם כבר קיימים, ועליכן תופעת המעבר כבר אינה מובנת. ההתפעלות המפורסמת של חלק מן האוכלוסיה מביטויי היידיש של לוי אשכול, שהיו סמל ללבביותו ולעממיותו, יכולה להיות מובנת רק על רקע זה. בני זמננו, הצעירים (אני חושב, למשל, על הסטודנטים שלי), נדהמים אם מוזמן להם לשמוע הקלטות ישנות של "קול ירושלים" או סרטים של אקסלרוד (למשל: "זאת הארץ"). העברית שבפינו השתנתה מבחינה פונטית בצורה כל כך דראסטית ביסוד השנים האחרונות, שקשה להאמין שהסגמנט היה לא מזמן אחר.

בסיכום: בשלב ההחלטה לדבר עברית הייתה לאנשים לשון עם הרבה אופציות קיימות. בתקופה שקדמה מיידית להחייאת הלשון יצרו אופציות חדשות כאלה הרבה מאד אנשים. אני מסכים שמנדלי לא היה תחיית הלשון, אך הוא איפשר דברים מסוימים שלא היו קודם לכן. באופן קיצוני יותר אני יכול לומר: הוא סימן את האופציה שכדיעבד מומשה הלכה למעשה עליידי דוברי העברית החיה: סדר מילים / תחביר / אינטונציה וריתמוס שהיו קאלק או לשון הדיבור הקודמת. תופעות כמו אלה "חמקן" מעיניהם של הטהרנים (פוריסטים): אי-אפשר היה לרדוף אנשים בגלל אינטונציה עברית. לעומת זאת אנו רואים היום שהעולים מברית המועצות מסתגלים יותר בנקל למבטא שאנו קוראים לו "ישראלי" ומבטאים של רבים "נקי" יותר משל עולים מעלויות קודמות. מדוע? כי יש דגמים קיימים, יש את מי לחקות, וכך אפשר להיפטר מאינטונציה כביכול-רוסית מהר יותר.

אורנן: זו לא הסיבה. הסיבה היא שאנחנו יותר חזקים. החברה שהיתה או היתה יותר קטנה ולא עמדה בפני רוח ההתנשאות של בני העליה השנייה.

אבן זהר: אני מטיל ספק בסיפורים הרומאנטיים על העברית של בני העליה הראשונה. האם היינו "חזקים" בתחילת שנות ה-50 כאשר מספר העולים היה גבוה ממספר התושבים הוותיקים? אלא שהעב-רית גיבשה סטנדרטים, ועל כן אפשר לתאר אותה כ"חזקה".

אורנן: כאן עלי לומר דבר. בבוכרית אין לא ע' ולא ח', בפרסית אין לא ע' ולא ח', בתורכית אין אפילו ה'. כאשר באו יהודים מהארצות האלה וגרו בירושלים הם נהגו לפי הדרך הפשוטה. באת לעיר — לך בנמוסיה. אם מבטאים פה ח' ויע' או כל כוכרי חייב לבטא ע' ו-ח' גם אם עד אז לא הורגל בכך. ואילו יהודים שבאו ממזרח אירופה לא טרחו לסגל לעצמם את המבטא הזה. המבטא הספרדי של ירושלים, יש עדויות, למשל של דוד ילין, שאמר — שאלת האלה כבר הוכרעה, עד שאנו מתווכחים, הוכרעה. כל הארץ, "מראש פינה עד קסטינה", כל הארץ מדברת במבטא הירושלמי, המזרחי. שלא לדבר על התנועות, הפתח והקמץ הם היינריהן

פרופ' עלי איתן

והצירה והסגול הם היינריהן; אס-כך, הדבר הזה הוכרע. זה ציטוט מ-1903. זה היה גרעינה של החברה המתפתחת של דוברי העברית.

אבן זהר: אתה יודע שאפילו בירושלים המשפחות האלה לא דיברו עברית.

איתן: הילדים, הילדים של ראשון לציון הם שהחיו את העברית בלי משים, כיון שהם התחנכו בעברית, וזו היתה שפתם היחידה.

אבן זהר: אני מטיל ספק בכך שהילדים של ראשון לציון דיברו במבטא מזרחי.

אורנן: שמעתי באמת מפי מירד שיף, שטען שאני טועה אם אני חושב שכבר לפני זה הם דיברו במבטא מזרחי. מה האמת אינני יודע. יש לי קצת ספיקות אם הדבר הזה ניתן בכלל לבדיקה. אני מעדיף למצוא עדויות על המבטא בדברים שבלי משים נמסרת בהם ידיעה איך פלוגי דיבר, זה טוב יותר מלשאול מישהו שיאמר לך שכך הוא דיבר או לא דיבר לפני 70-80 שנה, הוא בקושי זוכר. הוא אולי אינו יכול להבחין או אולי אז לא היתה לו אבחנה. רק היום הוא סבור שהוא יכול להבחין. הידיעות האלה אינן מהימנות.

שינוי המבטא יש לו אב. במזרח אירופה היה לעג גדול לכל מה שקורה בארץ. לילינבלום היה לועג ל"ביח"ר למילים, ועל בן-יהודה היו אומרים כל מיני מילות גנאי וכל האסכולה שלו לא נחשבה. מדוע? מפני שליהודים במזרח אירופה היתה מסורת של השכלה בכתב ומשום שמנדלי היה "יוצר הנוסח" ולכן הם באו באפים מורמים וכאילו אמרו, אנחנו יכולים ללמד אתכם, ולא נבוא ללמוד מכם מבטא. זוהי עמדה בלתי טבעית למהגרים. משום שכל המהגרים, בין שהיו בוכרים, בין שהיו פרסים, בין שהיו תורכים, הרגישו חובה ללמוד מבני הארץ, ואילו בני העליה השנייה ממזרח אירופה לא באו על-מנת ללמוד מבני הארץ. הם, כפי שאתם יודעים, נחשבים עד היום בעיני צאצאיהם "דור המייסדים". ובכן הם החליטו גם על הייסוד הזה, על ייסוד הלשון.

כדאי לקרוא פעם איזה גליון ישן של "הפועל הצעיר" כדי לראות איך הוא מלא מילים לועזיות. הרי ההבדלים בין העתונים הם עצומים גם אם לא נדבר על "חבצלת" שכתבו בו עברית בלי משים. אבל בדוק את העתונים של בן-יהודה או הדומים לו. כגון "חרות" או "הפרדס", שעורכיהם היו מתלמידיו של בן-יהודה ומבני האסכולה המקומית, והשווה אל "הפועל הצעיר"

שהיה פרי חינוך על מנדלי ועל ההשכלה של מזרח אירופה, תראה איזו לשון אחרת. אם עכשיו תיתן למישהו לקרוא ספר או עתון מהתקופה הזו, תיווכח שהלשון של "הפועל הצעיר" הרבה יותר קרובה ומובנת לו מאשר לשונה של "ההשקפה" או של "האור" ו"הצבי". וזה רק מראה שאנשי העליה השנייה ניצחו בתחומי הסגנון, שימוש המילים והתחביר. שירת הברבור של איתמר בן-אבי עוד נמשכה כמה שנים, עד שנות העשרים, אבל בזה נגמר העסק. ז"א התקופה הראשונה, התקופה של התחייה, אפשר לומר שהיא נסתיימה בדבר מה.

מנחה: האם אפשר לשאול על התפתחויות כאלה אם הן טובות או רעות, רצויות או לא?

אורנן: לרעתי, המבטא המזרחי עדיף מסיבה פשוטה מאד: האבחנות הנשמעות בו קרובות יותר ללשון הכתובה וזו בשבילי סיבה מספקת להעדיף אותו על מבטא שאיננו מבחין. אינני יכול לבוא ולומר, עלינו ללמד את הילדים לבטא ת' ו-רטי' באופן שונה, כי אין לזה אחיזה במציאות החבר-תית. אבל לבטא ע' ו-ח', האם יש איזה ספק שמספר כל כך עצום מתושבי ישראל מבטאים ע' ו-ח'? אינני יודע כמה אנשים המבטאים ע' ו-ח' יושבים באקדמיה. אבל הרושם הוא כאילו "עם ישראל המשכיל" איננו מבטא ע' ו-ח' ואילו יושבי השווקים ומטאטאי המדרכות הם אלה שמבטאים. בעיני נראית משימה ראשונה במעלה לשמור את המבטא המזרחי, ומי שמדבר על סגירת פער בין עדות, מה יותר פשוט ומועיל מאשר יחס כבוד למבטא המזרחי?

מנחה: יש לזה סיכוי, לדעתך?

אורנן: יש סיכוי מובהק. אני צופה לזה נצחון. המכשול העומד בדרך הוא רגש "אתה בחרתנו" הקיים בין האשכנזים, ואותו צריך לדכא. יש כמה דרכים לדכא רגש זה. הייתי רוצה שהן לא תהיינה דרכים דראסטיות.

מנחה: איתן, אתה כתבת בערך על הלשון העברית ב"אנציקלופדיה העברית", שיש לקוות שהמבטא של יהודי עדות המזרח ישפיע על המבטא הסטנדרטי הישראלי. זה היה, אני מניח, לפני 10 שנים. האם אתה מוכן לדבר על זה עכשיו אחרת, ללכת בעקבות עוזי ולדבר על העתיד, על הרצוי ועל האפשרי?

איתן: במה שכתבתי אז היה ממשאלת הלב, אבל גם היום אני סבור, שרצוי וחשוב לשאוף למטרה הזאת, ואני חושב שהשפעות שבתרבות הכללית — כגון הרדיו — עשויות לסייע לתהליך הזה. לכן, המאמץ לשפר בכיוון זה את ההגייה ברדיו או בטלביזיה חשוב מאד. השפעת כלי התקשור-רת ידועה בכל ארץ, גם לגבי הערבית למשל, שבה הולכת ונפוצה הלשון המשותפת לכל הערבים, על חשבון הדיאלקטים השונים או על ידם — כך יכול להיות גם בעברית ורצוי שיהיה כך.

אני רוצה להזכיר פה עוד דבר מן ההיסטוריה של העברית החדשה. בשנת 1906 הייתה הצעה של הועד ללשון, שבבתי"ס הספרדיים ילמדו הגייה ספרדית ובבתי"ס אשכנזיים ימשיכו בהוראת ההגייה האשכנזית. הדבר הזה נראה לנו מגוחך היום. אפילו באותם החוגים שבחיי יום-יום מדברים אידיש, כשמדברים עברית — מדברים בהגייתנו. אני נוסע לעתים במונית מבני-ברק לירושלים, ויהודי בני-ברק ומאה שערים שבאותה ונית מדברים עברית עם הנהג, שבררך כלל ספרדי הוא, ומדברים

באותה לשון שהוא מדבר, אבל כשהם פונים איש אל רעהו, הם מדברים אידיש.

מה שנוגע לדיוק, חשוב מאוד לשפר את לשון הדיבור ולהשיג הבחנה בין הגיים שונים. לפני הרבה שנים לימדתי בבי"ס, ואני זוכר כמה הקלתי על התלמידים בשעת ההכתבה, כשהבחנתי בין א' ובין ע' וכיו"ב.

רובינשטיין: נאחזנו כאן שלא בצדק בפינה אחת בלשון. זו פינה מעניינת והיא בחלון הראווה של הלשון: ההיגוי. אנחנו שוכחים שאין ההיגוי עניין מרכזי בלשון. הלשון קיימת ראשית-כל להעברת מסר, לשון היא מנגנון שבו אנחנו מתקשרים עם זולתנו ומעבירים לו תכנים, רגשות וסוגי מסר אחרים. בהעריכנו לשונו של אדם אנחנו צריכים ראשית-כל לדון אם הוא משתמש בכלי נאות לתפקיד זה. עניין ההיגוי, כגון הגיית ע' ו-ח' הוא שולי. איני מזלזל בו, אך מותר לי להתייחס אליו כאל דבר שאינו קובע במידה מרובה את הלשון.

עוזי הדגיש הדגש היטב שטבעה של לשון הוא שהיא משתנה, ובכן, אנחנו מודעים לכך שלשונה של תקופה מסוימת בעתיד תהיה שונה במידה מועטה או במידה מרובה מלשונו. אבל עם היותנו מודעים לכך אנחנו ממשיכים לקונן על שחדלנו להגות כמה פונימות. עלינו להיות מודעים לכך, שגם אם נבקש לשמור על הקיים, או על מה שהיה קיים, בכל כוחנו, לא יעלה הדבר בידינו. אין אנחנו שליטים בו שליטה מלאה.

אם אני נשאל מה הרצוי, עלי להבהיר הבהר היטב, שרחוק אני מאד מלעודר אנשים לשבש את לשונם. ידעתי, שסופה של הלשון להשתנות, לא תגרום לכך שאהיה אדיש לזלזול בחוקי הלשון. גם אני מבקש להיות גנן השומר על הגן, שלא תהיה בו צמיחה פראית. בטוחני שלא ימצא אדם רציני שיכריז: ילדים, הכל משתנה, ואין טעם לשקוד על הקיים. בכל דור צריכים לדבר בלשון, שהיא מערכת סדורה ומקובלת. פריצת המערכת הסדורה משבשת את הלשון בתפקודיה העיקריים. אין להתעלם גם מהיותה של הלשון הנכונה והמקובלת נכס תרבותי רגשי. איש המזלזל בכך אינו יודע את הקשר שבין לשון לבין תרבות אמת. אך משאלתנו להיות גנניה של הלשון לא תעשה אותנו שוטים החושבים שהתפתחות הלשון היא בשליטתנו המוחלטת. נשקוד על תקנתה של לשוננו בידיעה שבדורות הבאים ישקדו על תקנתה של לשון אחרת. לשון שתקרא אף היא עברית, אך היא תהיה שונה מלשונו.

נראה לי כי ראייה מפוכחת, הרואה שאכן הלשון משתנה, אינה צריכה לגרום לכך שנחרל לדאוג לה.

איתן: אני סבור שצריך להתאמץ, כדי שהשינוי יהיה בדרך הרצויה. ודבר זה האקדמיה ללשון העברית עושה יום-יום, בקביעת מונחים ובקביעת כללי נטייה בדקדוק ועוד. אנחנו משתדלים להתוות את הדרך הרצויה. ועוד דבר: צריך להבחין יפה בין, נקרא לזה, לשון תרבות ובין לשון שוק. על לשון השוק יש השפעות של עליות, השפעות של ערבית מדוברת. על זה ודאי אין לנו השפעה. ואיני חושש ממה שחוששים רבים, שאנחנו באים לידי יצירת שתי לשונות. כדבר הזה יש בכל מקום. אביא דוגמא אחת. הייתי עכשיו בישיבה של מכון התקנים לקביעת מונחי מחשב והבאתי שם, לדוגמא, ספר גרמני ששמו פונקלטיין (FUNKLATEIN), ספר שלם של מילים סלנגיות במקצוע התקשורת והקשר. כל המילים האלה מתהלכות בפי אנשי המקצוע, אבל בספר מקצועי בתחום הזה לא

תמצאו אף אחת מהן. יש שתי לשונות, אם נרצה ואם נמאן.

אבן זהר: חבל לי שקפצנו מיד לבריכה של הוויכוח הנורמטיבי לפני שביררנו קצת איך אנחנו רואים את העברית של ימינו כמוצר של התחייה הלשונית. קודם התחלתי קצת לדבר על זה. אך אני חושב שמכיוון שאתם כופים עלי מייד להביע את דעותי הפרטיות על הלשון, אומר רק משפט אחד ואנסה לקפוץ אל המים האלה. נראה לי, אעפ"י שלא נעשו די מחקרים בענין הזה, שהמערב-כת הפונטית של העברית עברה תהליך מעניין: בהדרגה סולקו מן המבטא הרווח חלק ניכר מכל התכונות הפונטיות שאין להן פונקציה פונולוגית. כלומר, יש צמצום ממשי הן במספר הווריאנטים של התנועות והן של העיצורים בהשוואה למבטא של דורות קודמים, שחלקם עוד חיים בקרבנו. היום אפשר כבר לזהות דובר עברית כשהוא מדבר אנגלית, דבר שאולי אי-אפשר היה לעשות לפני 25 או 30 שנה. כלומר, כשישראל דובר עברית בא למקום מסוים ופותח את פיו לדבר אנגלית, לא רק ישראלים יכולים לזהותו, אלא גם אחרים.

כתב עברי עתיק ממגילת חבקוק

איתן: דבר זה קיים עשרות שנים. בשנות ה-20 זה כבר היה קיים.

אבן זהר: אינני בטוח שזה היה קיים בשנות ה-20, אף-על-פי שאני מוכן להסכים איתך שכבר בשנות ה-20 התחיל תהליך זה, שהייתי מכנה אותו השתלטות הפונולוגיה של העברית על הפונטיקה שלה. אבל אז הדור שהעברית היתה לו ילדית לא היה עדיין מכתוב נורמות.

איתן: הרשו לי להוסיף כאן דוגמא מעניינת מחיי. לפני כמה שנים הייתי בווינה בכנס ודיברתי שם עם גרמנים. שאלתי אחד מהם מה טיב הגרמנית שלי באזניו, והוא אמר שאני מדבר גרמנית כמו ישראלי, אעפ"י שאני יליד גרמניה ולמדתי כל שנות לימודי בגרמניה. הגרמנית שלי השתנתה בהשפעת העברית שלי. זה היה הרושם שלו, ובלי ספק הוא ער נאמן.

מנחה: אני מצטער שעלינו לחתום כאן את הדיון. אולי לא תהיה זו תמימות להניח שהקורא את דבריכם ימצא בהתפתחות הלשון שלנו נושא חדש ושנוי במחלוקת מעניינת.

